

معماری همساز با اقلیم روستای کندوان

دکتر یوسف گرجی مهبانی * / المیرا سنائی **

تاریخ دریافت مقاله:

۱۳۸۸/۰۳/۱۷

تاریخ پذیرش مقاله:

۱۳۸۸/۰۹/۲۱

چکیده:

در این مقاله به بررسی معماری همساز با اقلیم روستای کندوان پرداخته‌ایم، به نظر می‌رسد که معماری این روستا از معماری معمولی بسیار پراهمیت‌تر می‌باشد زیرا در این محیط عوامل کالبدی محیط زیست انسان از بین عوامل کاملاً طبیعی انتخاب شده و تلفیق عجیبی بین کالبد مسکونی و رفتار انسان بعمل آمده و در واقع این هردو در هم تأثیر گذاشته‌اند، برای این کار به معرفی موقعیت روستای کندوان که در ۶۲ کیلومتری شهر تبریز قرار گرفته پرداخته‌ایم. برای شناخت بیشتر این روستا و رسیدن به نتایج بهتر مواردی مانند علل پیدایش روستا و مراحل توسعه آن و همچنین ویژگی‌های اقلیمی این منطقه از قبیل، ارتفاع از سطح دریا، عرض جغرافیایی و جریانات هوایی مورد بررسی قرار گرفته است.

معماری صخره‌ای حاکی از صحنه‌های مبارزه و جدال انسان با طبیعت و در خدمت گرفتن صخره‌های طبیعی است. این معماری از نظر فضا و کالبد آن به دو نوع تقسیم می‌شود، نوع اول درون صخره‌های بزرگ آزاد و مجزا از یکدیگر، فضاهای متعدد ایجاد گردیده که به یک واحد مسکونی و یا واحدهای عمومی اختصاص دارد، نوع دوم که فضاهای متعدد در داخل صخره‌ها و تپه‌ها ایجاد گردیده و فاقد نمای خارجی می‌باشد که نمونه مهم آن در ایران می‌باشد.

در این تحقیق انواع معماری صخره‌ای مطالعه شد، و تحقیقات ما نشان داد که معماری صخره‌ای منطقه گورمه کاپادوکیای ترکیه و معماری روستای کندوان از نوع اول این نوع معماری و معماری صخره‌ای روستای میمند کرمان را می‌توان در نوع دوم معماری صخره‌ای دسته‌بندی نمود. لذا معماری صخره‌ای کندوان که موضوع اصلی پژوهش ما بوده است و به علت شباهت آن با معماری صخره‌ای منطقه گورمه کاپادوکیای ترکیه در این تحقیق مورد مقایسه قرار گرفت.

جهت قیاس معماری دو منطقه فوق ویژگی‌های معماری صخره‌ای کندوان اعم از علل به وجود آمدن کران‌ها و انواع آن بررسی و تجزیه و تحلیل گردید. همچنین چگونگی قرار گیری عناصر معماری در کران‌ها در کنار یکدیگر و گره خوردن آنها با طبیعت و استفاده روستاییان از امکانات و منابع موجود طبیعی برای ایجاد یک زندگی با شرایط مطلوب مورد بررسی واقع شده‌اند که نتیجه آن نشانگر دسته‌های مختلف کران‌ها از نظر شکل ظاهری و تعداد طبقات در منطقه کندوان می‌باشد.

واژه‌های کلیدی: کندوان، اسکو، کران، معماری صخره‌ای، گورمه کاپادوکیه، میمند.

* استادیار گروه معماری دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)

** دانشجوی کارشناس ارشد معماری دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)

تصویر ۱: روستای کندوان. مأخذ: www.blofga.com

ده راه نیست، جلوه گر می شود و بیننده را در حیرتی خیره کننده فرو می برد. بیننده از دور بیش از ۲۰۰ کوهک کله قندی زیتونی رنگ را که در دامنه رشته کوه به هم چسبیده اند، می بیند و چون نزدیک می شود، مشاهده می کند که در هر کله قندی در و پنجره ای نصب شده و درون کله قند، اتاق یا اتاق هایی برای زندگی تعبیه کرده اند. آنچه بی تأمل به ذهن هر بیننده ای خطور می کند، دیر ماندگی این سراها، و کهنگی و سنتی بودن زندگی سال های بسیار دوری است که پدران باشندگان کنونی درون سنگ ها را تراشیده و صخره را سرپوش خود کرده اند" (مقیمي اسکوئي، ۱۳۸۵: ص ۳۵۷).

این دهکده مثال زنده ای است از یک نوع تلفیق و ترکیب فرم ها و تناسبات بدیع که از قرن ها پیش، انسان زندگی خود را به بهترین وجهی با آن منطبق کرده است.

در این محیط عوامل کالبدی محیط زیست انسان از بین عوامل کاملاً طبیعی انتخاب شده است و تلفیق عجیبی بین کالبد مسکونی و رفتار انسان بعمل آمده و در واقع این هر دو در هم تأثیر گذاشته اند. به این

مقدمه

نمی دانم آیا شما نام "کندوان" روستای صخره ای ایران را شنیده اید؟! دهکده سحرآمیز که فاصله آن تا تبریز ۶۲ کیلومتر است، در این مقاله به بررسی معماری همساز با اقلیم در این روستا می پردازیم تا بتوانیم عوامل تأثیر گذار اقلیمی که به طراحی مسکن این روستا و کران های موجود در آن دخیل بوده اند شناسایی نماییم، برای آشنایی بیشتر از روستای کندوان بازدید و با اهالی آن صحبت نموده ایم و همچنین از منابع مختلف استفاده کرده ایم و عوامل کالبدی محیط زیست انسان و روابط آن با اقلیم و آسایش مردم مورد بررسی قرار داده ایم.

دهکده توریستی و تاریخی کندوان، در دامنه های سرسبز کوهستان سهند، در دنباله دره ویدهر (اسکو چای) به طرف ارتفاعات سهند، در سمت راست آن قرار گرفته (تصویر شماره ۱) و از نظر تقسیمات کشوری تابع شهرستان اسکو است. این روستای بی نظیر و تاریخی، با معماری بی نظیر طبیعی (معماری صخره ای) و وجود آب معدنی گوارای با خاصیت درمانی از شهرت و آوازه جهانی برخوردار است (مقیمي اسکوئي، ۱۳۸۵: ص ۳۵۳-۳۵۲).

این روستای تاریخی و کم نظیر شهرستان اسکو در فاصله ۲۲ کیلومتری جنوب شرق اسکو، در میان دره ای باصفا و کنار رودخانه پر آبی به همین نام واقع شده است (مقیمي اسکوئي، ۱۳۸۵: ص ۳۵۳). کندوان روستایی بیلاقی، کوهستانی و سردسیر با آب و هوایی مطبوع در تابستان است (رضوانی، ۱۳۷۸: ص ۱).

در شناختن کندوان از قلم توانای استاد ایرج افشار که با شیرینی تمام کندوان اسکو را تعریف کرده اند بهره می گیریم: "کندوان از سر پیچی که یک کیلومتر بیشتر تا

معنی که انسان طبیعت را مهار و در آن رسوخ کرده و از سوی دیگر، طبیعت رفتار او را تحت تأثیر خود قرارداده است و تکامل این ترکیب در دگرگونی هر دو موثر بوده است.

نکته مهم اینکه هنوز بعد از گذشت قرن‌ها، تغییر چندانی در زندگی انسان‌های ساکن این مجموعه دیده نمی‌شود. طبیعت ثابت، فرم زندگی را ثابت نگه داشته زیرا عامل فیزیکی در این بحث، سنگ است، سنگی که جزئی از یک کوه رفیع است و لاجرم تغییر ناپذیر و با دوام و شکل ظاهری زندگی اجتماعی کوچک کندوان در رابطه جدا نشدنی با فرم کالبدی این محیط قرار گرفته و انسانها، سنگین و تغییر ناپذیر در مقابل عوارض طبیعی مثل پولاد سخت و غیر قابل نفوذ باقی مانده‌اند و چنان است طرز فکرشان در مقابل سیر تغییرات و تحولات (مجتهد زاده، ۱۳۵۳: ص ۱۵۰).

وجه تسمیه کندوان

در رابطه با وجه تسمیه کندوان اظهار نظرهای متفاوتی شده است که برخی از آنها پایه علمی و تاریخی نداشته و بیشتر اظهار نظرهای شخصی محسوب می‌شوند ولی برخی منطقی به نظر می‌رسند که به برخی از آنها اشاره می‌کنیم:

کندوان از دو کلمه مرکب "کند" و "وان" تشکیل شده است که کند در زبان ترکی به معنای روستاست و "وان" پسوند اسم مکان است.

برخی را نظر بر این است که کندوان از کلمه کندن و کنده گان یا کندوی عسل مشتق شده است که به خاطر خوش آب و هوایی منطقه، پرورش زنبور عسل از دیر باز در اینجا رایج بوده است. یا اینکه کنده‌های تو

خالی به کندوهای (کندی‌ها) غلات شباهت دارند و احتمالاً از این کلمه اقتباس شده باشد.

بر اساس نظر دیگری، کندوان همان کندیوان یا کندئوان یک کلمه مرکب از سه جزء کندی + ائو + ان می‌باشد که "کندی" به معنای خود و "ائو" به معنای خانه و "ان" پسوند مکان است. پس کندوان معنی خانه‌ای از خود را می‌دهد (مقیم‌اسکوئی، ۱۳۸۵: ص ۳۵۳).

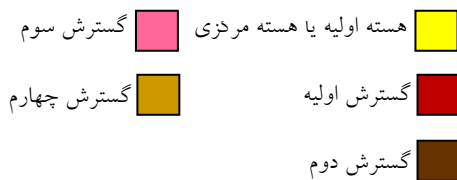
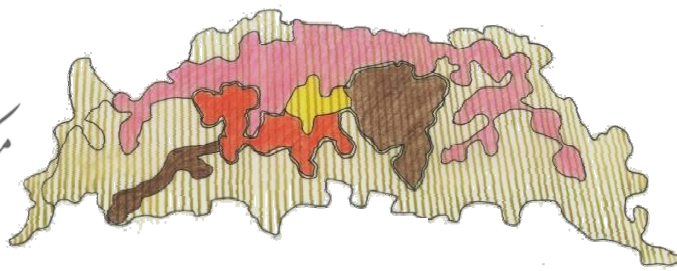
علل پیدایش و مراحل توسعه کندوان

ارتفاعات سه‌پند یکی از مهمترین کوه‌های آتشفشانی خاموش ایران است فعالیت آتشفشانی این کوه در صد و چهل هزار سال قبل به پایان رسیده، پس از عقب نشینی حوضه دریاچه کندوان صخره‌های سنگی کندوان ظاهر گشته است و به سبب فرسایش خاص خود به صورت برجستگی‌های افقی، ستونی، مخروطی و هرمی شکل در آمده‌اند.

در مورد علل پیدایش روستا روایات چندی هست که به آنها اشاره می‌شود:

✓ ساکنین اولیه عشایری بودند که قبلاً از کندوان به عنوان ییلاق استفاده می‌کردند و از خانه‌های حفر شده در داخل کران‌ها، به عنوان منزل موقتی بهره می‌بردند که بعدها زحمت کوچ را کم کرده‌اند و در آن جا ساکن شده‌اند.

✓ ساکنین اولیه روستای کندوان، ساکنان روستای مخروطیه و باستانی "حیله ور" بوده اند که آن هم در داخل کران‌ها حفر شده بود. آن‌ها هنگام حمله مغول‌ها از این روستا که در حدود دو کیلومتر با کندوان فاصله دارد، کوچ کرده و در کندوان سکنا گزیده‌اند.

تصویر ۳: مراحل گسترش روستا؛ مأخذ: نگارنده

ویژگی‌های اقلیمی منطقه کندوان

۱- ارتفاع از سطح دریا: مهم‌ترین عامل تنوع اقلیمی در این منطقه را می‌توان ارتفاع دانست و در این رابطه وجود ارتفاعات بلند، جهت‌گیری جغرافیایی آنها، اختلاف ارتفاع از سطح دریا، بیش از سایر عوامل در شرایط اقلیمی مؤثر هستند. منطقه اسکو به دلیل داشتن ارتفاع قابل ملاحظه‌ای از سطح دریا (بیش از ۱۵۰۰ متر) و همچنین به علت تأثیر گذاری مرکز پرفشار شمالی، در فصل تابستان دارای هوای معتدل و در زمستان سرد می‌باشد. کوهستان سهند دارای زمستان‌های خیلی سرد و تابستان‌های معتدل حکمفرماست و هرچه به سمت غرب پیش می‌رویم از سرمای هوا کاسته می‌شود.

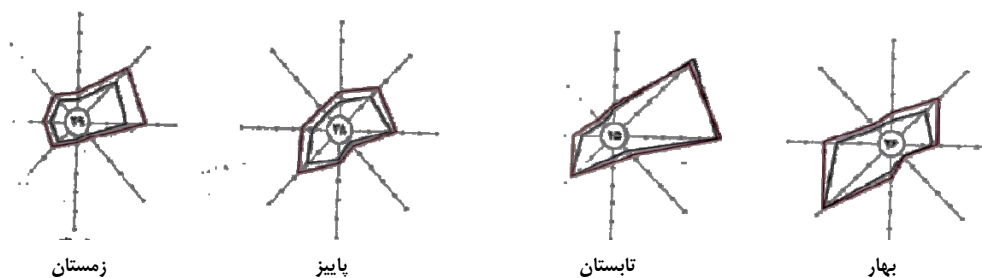
۲- عرض جغرافیایی: اسکو در عرض شمالی ۳۸ درجه، در شمال ایران قرار دارد، که این امر اختلافی در حدود ۱۳ درجه را در زاویه تابش آفتاب با قسمت‌های جنوبی ایران سبب می‌شود. صرفنظر از عوامل دیگر، میل زاویه عمومی تابش آفتاب در

✓ در زمان‌های قدیم عده‌ای از جنگجویانی که از این محل می‌گذشتند، به علت موقعیت بهتر نظامی محل، به خصوص موقعیت توپوگرافی آن که نفوذ از بالای دامنه را غیرممکن می‌سازد، آن را به عنوان پناهگاه خود برگزیدند و شروع به حفر خانه‌ها در داخل کران‌ها کرده‌اند.

بنا به تحقیقات محلی، اولین کران‌های حفر شده که در آن‌ها سکونت کرده‌اند، در قسمت مرکزی روستا و در اطراف مسجد جامع قدیمی (تصویر ۲) واقع بوده‌اند. با افزایش جمعیت ابتدا صخره‌های شرقی و بعدها صخره‌های غربی حفر شده‌اند (تصویر ۳، نقشه گسترش روستا). بنابر تحقیقات محلی، اولین شرط ازدواج برای جوانان، داشتن خانه‌ای حفر شده بوده است که هنگام ازدواج توسط فامیل‌های پسر کننده می‌شد (رضوانی، ۱۳۷۸: ص ۱ و ۲).

تصویر ۲: مسجد جامع قدیمی؛ مأخذ: نگارنده

تصویر ۴: نمودار وزش بادهای. مأخذ: کسمائی، ۱۳۸۲: ص ۱۶۴

معماری صخره‌ای

۱- تعریف معماری صخره‌ای: معماری

صخره‌ای، حاکی از صحنه‌های مبارزه و جدال انسان با طبیعت و در خدمت گرفتن صخره‌های طبیعی است. این نوع معماری از نظر بازسازی تاریخ، بسیار پر اهمیت‌تر از معماری معمولی است، در معماری معمولی، به وسیله مصالح ساختمانی چون آهک، گچ، آجر و خشت، هیئت اصلی معماری را به وجود می‌آورند و فضا نتیجه هیئت اصلی و حجم ساختمان است. در صورتی که در معماری صخره‌ای عکس آن جریان دارد، یعنی معماری از فضا شروع می‌شود.

معماری صخره‌ای روستای کندوان در رابطه با کران‌های طبیعی و مناظر اطرافش، دنیایی از زیبایی را آفریده است. در اثر فعل و انفعالات آتشفشانی کوه سهند نیز منظره‌ای زیبا در یکی از خوش آب و هواترین نقاط آذربایجان ایجاد شده است که بیشتر به نظر خواب و خیال می‌آید (رضوانی، ۱۳۷۸: ص ۴-۳).

۲- تعریف معماری صخره‌ای: معماری

صخره‌ای از نظر فضا و کالبد آن به دو نوع تقسیم می‌گردد.

حالت کلی باعث افت بیلان انرژی در منطقه می‌شود (مقیم اسکوئی، ۱۳۸۵: ص ۷۷-۷۸).

۳- جریانات هوایی: بادهای محلی که در اقلیم اسکو نقش مهمی را ایفاء می‌کنند عبارتند از:

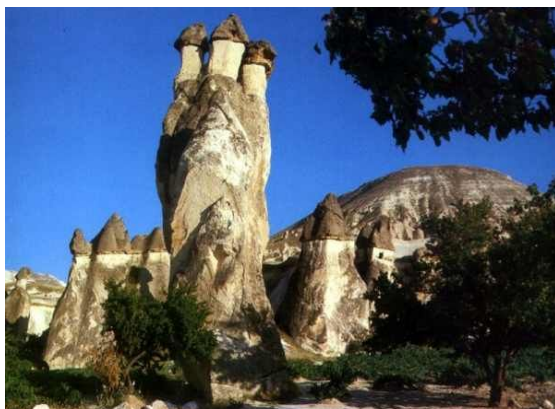
الف- باد گجیل: بادی است که فاقد یک جهت مشخص است و در تابستان می‌وزد. این جریان محلی، که باد مرند نیز شهرت دارد، تأثیر منفی در باغداری منطقه بر جا می‌گذارد.

ب- باد سفید (آق یئل): نوعی از بادهای غربی است که از دریاچه ارومیه به سمت کوه‌های شرقی می‌وزد این جریان مهم از ۱۵ تا ۲۰ اسفند شروع شده و تا اوایل اردیبهشت ماه ادامه می‌یابد. این باد به ذوب برف‌های کوهستانی کمک می‌نماید.

ج- باد مه (مه یئلی): این باد در فصل تابستان و از جانب شرق و شمال شرقی می‌وزد و اعتدال هوا را در اسکو سبب می‌گردد (مقیم اسکوئی، ۱۳۸۵: ص ۱۰۰).

بطور کلی همانطور که در نمودار وزش بادهای (تصویر ۴) مشاهده می‌نمایید بادهای غالب منطقه در فصول پاییز و بهار جهت جنوب غربی و در فصول زمستان و تابستان نیز جهت شرقی و شمال شرقی دارند.

لایه یا قطعه منفردی از سنگ آذرین در مقابل فرسایش از خود مقاومت نشان داده که از هر مجسمه ساخته دست انسان عجیب‌تر است، جنگلی از مجسمه‌های مخروطی از جنس توف (Tauf) است که در اثر سائیدگی و عوامل فیزیکی و شیمیایی گوناگون مانند آب و هوا، تغییر دما و فرسایش دائمی در اثر وزش باد تبدیل به این شکل‌های اسرار آمیز شده تا جایی که مردم، محلی اسرار آمیز را که دست‌های طبیعت این منطقه شکل داده "دودکش جن" می‌نامند (تصویر ۶). بسیاری از آنها به وسیله ساکنین منطقه تراشیده شده و به صورت خانه و محل زندگی در آمده، حفره‌های در و پنجره اتاقها در عمق سنگ سخت، روح پرتلاش و زحمت مردمان را نشان می‌دهد (فرح، ۱۳۸۳: صص ۲-۳).

تصویر ۶: دودکش جن. مأخذ: www.jamejamonline

در واقع انسان با به کار گرفتن "توف" ترد و شکننده توالی عادی معماری را برعکس کرده، به جای افزودن، برداشته و به جای ساختن، حفر کرده است. با وجود آن که بر این منطقه آب و هوای خشن آسیای صغیر حاکم است و توف سنگی است با مقاومت فشاری کم که به راحتی تراشیده می‌شود از

نوع اول: درون صخره‌های بزرگ آزاد و مجزا از یکدیگر فضاهای متعدد ایجاد گردیده که به یک واحد مسکونی و یا واحدهای عمومی اختصاص دارد، و حتی نمای خارجی این گونه صخره‌ها را می‌توان حجاری و یا تزئین کرد و پنجره و نورگیر در آنها تعبیه شود مانند معماری منطقه گورمه کاپادوکیای ترکیه (تصویر ۵) و معماری صخره‌ای کندوان.

منطقه کاپادوکیه در وسعتی به شعاع ۲۵۰ کیلومتر گسترده شده است. ۶۰ میلیون سال پیش سلسله جبال توروس (Taurus) در تغییرات پوسته زمین آتشفشان‌های ارکیس (Erciyes) به بلندای ۳۹۱۶ متر و حسن داغی به بلندای ۳۲۵۳ متر را شکل داد. وسعت این منطقه حدود ۱۵ الی ۲۰ برابر کندوان است (تصویر ۵).

تصویر ۵: منظره هوایی از روستای گورمه کاپادوکیه

مأخذ: www.jamejamonline

در طول میلیون‌ها سال خاکستر آتشفشانی این دو کوه تدریجاً لایه‌ای بازالتی ایجاد کرده که این صخره‌های آتشفشانی توسط بارندگی‌های زمستانی بسیار و آبهای حاصل از ذوب برفها و شنهای بادی آورده، تراشیده شده و به هزاران شکل جادویی در آمده است و هر جا

مقایسه کندوان و گورمه

اینک که موقعیت و مشخصات گورمه نیز از نظرتان گذشت، مقایسه کوتاهی بین گورمه و کندوان بعمل می آوریم.

بین مجموعه کندوان و گورمه نکات مشابه زیادی بچشم می خورد و البته تناقضاتی نیز در این زمینه وجود دارد که در این قسمت بطور خلاصه به تجزیه و تحلیل آن می پردازیم. بطور کلی کندوان در یک منطقه کوهستانی قرار گرفته است. درحالی که گورمه در وسط یک دشت بزرگ، سر از زمین بر آورده است. عوامل تشکیل دهنده کندوان کاملاً بهم بسته شده اند و حتی گاهی چند واحد، با همدیگر تشکیل یک واحد بزرگتر را داده اند در حالی که در گورمه، مخروطها اغلب تک تک و از هم جدا افتاده اند و در قسمتی از گورمه که یک قسمت از یک کوه بزرگ را حجاری کرده اند، واحدهای مسکونی زیادی از آن حاصل شده است و این یکپارچگی فقط از لحاظ واحدهای مسکونی تامین شده است نه از جهت مخروط ها (تصاویر ۸ و ۹).

شاید فرم کالبدی گورمه یکی از دلایلی باشد که آنجا زندگی را آسان می کند. بدیهی است که فضاهای باز و گشاد و مسطح، روال زندگی را آسان می کند. ظاهراً در کندوان برای انجام اعمال معمولی زندگی انرژی بیشتری صرف می گردد. شکل کالبدی محیط به آسانی در دسترس و مورد استفاده قرار نمی گیرد و به هرحال ظاهراً زندگی در کندوان سخت تر از زندگی در گورمه بنظر می رسد. از نظر کل مجموعه، عواملی که در کندوان وجود دارد، مثل شیبهای تند و گسلها سطوح صاف جلوی بعضی مجموعه های محله ای و یکپارچگی عوامل متشکله که در عین

هزاران سال پیش با استفاده از این خصوصیت، انسانها منازل خود را در این صخره ها حفر کرده اند و مشخصات خاص این صخره ها، حفره ها، غارها و ضخامت دیوارهای سنگی رویهم رفته عواملی ایجاد کرده اند که فضاهای مسکونی در تابستان خنک و در زمستان از سرمای شدید در امان باشند (تصویر ۷) (فرح، ۱۳۸۳: صص ۵-۴).

تصویر ۷: روستای کاپادوکیه

مأخذ: www.automarketplace.ge

گاهی بعضی از این خانه ها جز درب ورودی منفذی به بیرون ندارند در آنها زندگی به آرامی در پشت دیوارهای سنگی می گذرد. بطور کلی خانه ها دو طبقه اند. طبقه همکف شامل انبار، آشپزخانه و اصطبل می گردد و سایر قسمت های یک خانه معمولی مثل غذاخوری و خواب و نشیمن در طبقه اول قرار می گیرد. پلان خانه ها اغلب تابع اوضاع و شرایط خاص زمین مورد ساختمان است. اغلب خانه هایی که بدلیل شیب تند زمین، زیرزمین دارند، آن را به انبارهای نگهداری مواد غذایی اختصاص می دهند (مجتهدزاده، ۱۳۵۳: صص ۱۵۷-۱۵۶).

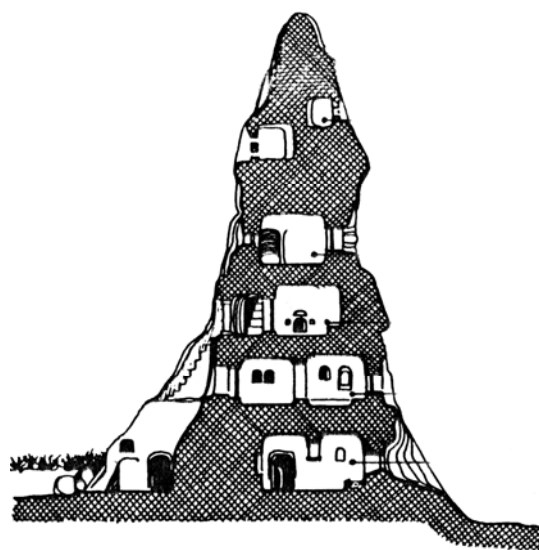
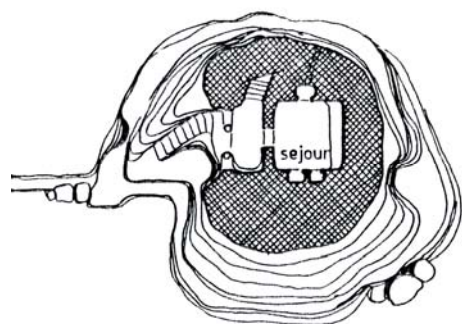
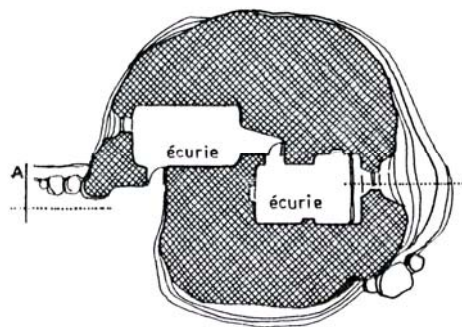
تصویر ۹: مخروطی که پلان آن در تصویر ۷ نشان داده شده

مأخذ: مجتهدزاده، ۱۳۵۳: ص ۱۵۵

از سوی دیگر در گورمه نیز یکپارچگی بصری شکل‌ها و هم‌آهنگی طبیعی و کشیدگی محوطه و پرسپکتیوهای زیبایی که از هر گوشه آن بنظر می‌آید، عواملی هستند که در کندوان وجود ندارد (مجتهدزاده، ۲۵۳۵: ص ۱۵۸).

نوع دوم: فضاهای متعددی که در داخل صخره کوه‌ها و تپه‌ها ایجاد گردیده، فاقد نمای خارجی می‌باشد و پنجره و نورگیر نمی‌توان در آنها ایجاد کرد و نمونه مهم آن در ایران معماری صخره‌ای روستای میمند کرمان می‌باشد (تصویر ۱۰) (شاطریان، ۱۳۸۷: ص ۳۸۳).

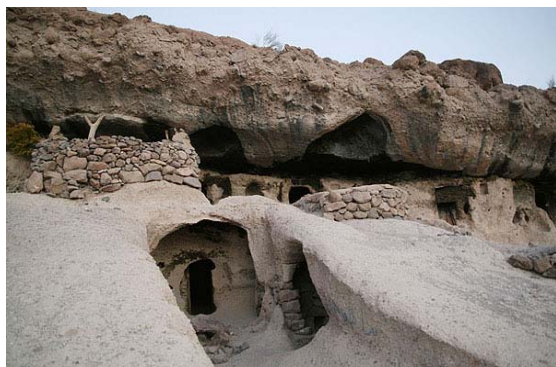
متضاد بودن زیبایی خاص به آن می‌بخشد، در گورمه بچشم نمی‌خورد.

تصویر ۸: پلان‌های طبقات و قطعات عمودی از یک مخروط در

گورمه. مأخذ: مجتهدزاده، ۱۳۵۳: ص ۱۵۵

دیدگان انسان قرار دارد. در بدو امر تصویری که روستا در مقابل دیدگان بیننده از خود ارائه می کند تنها درهای کوتاه سیاه رنگی است که ظاهراً به دهلیز یا حفره ای که پشت آن قرار گرفته اند چسبیده است. این درها همه در یک سطح نبوده بلکه در طبقات مختلف گاهی تا ۵ طبقه روی هم قرار گرفته اند (تصویر ۱۱) (حاتمی، ۱۳۸۰: ص ۱).

تصویر ۱۱: بازوهای روستای میمند کرمان
مأخذ: www.mymandblogfa.com

ویژگی های معماری صخره های کندوان

فضاها در اصطلاح محلی قیه (به معنای صخره) و یا کران نامیده می شوند. شکل گیری کرانها بدین صورت بوده است که در گذشته های دور، درون صخره های مخروطی شکل، نسبت به نیازهای زیستی و تا آن جا که نوع سنگها امکان کنند را می داده است، کنده شد و به صورت فضاها ی زیستی در آمده اند. بدین لحاظ، سطوح فضاها تنها برای جواب گویی به عملکردها شکل گرفته است (رضوانی، ۱۳۷۸، ص ۴).

علل به وجود آمدن کرانها: از دهانه های قلل

آتشفشانی سهند و دیگر کوه های آتشفشانی، طی هزاران سال، مواد مذاب بیرون جهیده است. این

تصویر ۱۰: روستای میمند کرمان
مأخذ: www.mymandblogfa.com

این روستا نیز در ۳۷ کیلومتری شمال شرقی شهرستان شهر بابک استان کرمان واقع شده است. تمامی اتاق های این ده در دل کوه حفر شده و خانه ها در دل سنگ است و هر کوچه که در دل کوه می رود سه یا چهار اتاق دارد و قریب به ۳۰۰ کوچه در دل سنگ فرو برده اند و به همین سبب خانه ها دودکش و بخاری ندارند و بدون منفذ است. اتاق های آن تماماً در دل کوه حفر شده و طبقه طبقه روی هم قرار گرفته اند که حکایت از هنرمندی و سختکوشی معماران و حجاران دارد و در واقع آسمان خراشی مورب است که هزاران سال پیش در دل سنگ کنده شده است.

بانیان اولیه این روستا با آشنایی کامل از وضعیت طبیعی و وجود لایه های رسوبی و فشرده در منطقه در دل کوه اتاق، انبار، آغل، حمام، کوچه، آتشگاه و سپس مسجد ساخته اند.

منظر عمومی این روستا تنها از حدود ۵۰۰ متری آن خود را آشکار می سازد و از آنجا که سیمای ظاهری آن با تمام روستاهای ایران متفاوت است در نگاه اول نمی توان باور کرد که یک مجتمع مسکونی در برابر

انواع کران‌ها

کران‌ها از نظر شکل ظاهری و تعداد طبقات به دو دسته تقسیم می‌شوند.

الف- از نظر شکل ظاهری: در روستای کندوان شاهد ده‌ها کران متنوع، چندتایی، جفتی، تکی، مخروطی شکل و دوک مانند هستیم، جنس این کرانها و مخروط ها از نوع اینمبریت و لاهار است، بلندی این کران ها بیش از ۶۰ متر می باشد (شاطریان، ۱۳۸۷: ص ۳۸۳).

ب- از نظر تعداد طبقات: تعداد طبقات و فرم فضاهای داخلی کران‌ها بستگی به حجم و شکل آنها دارد. کران‌ها عموماً دو طبقه هستند (تصویر ۱۳)، ولی در مواردی کران‌ها سه (تصویر ۱۲) و چهار طبقه نیز مشاهده می‌شود. ارتباط کران‌های طبقات بالایی از طریق پله‌های زیبایی از بدنه خود کران امکان پذیر

گدازه‌ها در طی قرون متمادی رویهم انباشته شده و بتدریج بر روی آنها پوسته‌ای از سنگ توف در طبقات مختلف ایجاد گردیده است. توف‌ها و گدازه‌های آتشفشانی، به وسیله باد، باران و برف در طی هزاران سال متمادی تغییر شکل یافته و به فرم کران در آمده است و کم کم قسمت‌های کم مقاومت و کمتر سخت کران، ریخته و بخش‌های سخت‌تر باقی مانده و وضعیت کنونی را که بیشتر به معجزه طبیعت شباهت دارد ایجاد نموده است (تصویر ۱۲، کران‌های شرقی روستا).

باد و باران مفرط بخصوص در کران‌های بخش ورودی روستای کندوان بیشتر مؤثر بوده و صدمه زیادی به آنها وارد کرده است در صورتی که در شرق و انتهای روستا به خاطر وجود تپه‌های مرتفع، کران‌ها بلندتر و سالم‌تر باقی مانده‌اند (مقیم اسکویی، ۱۳۸۵: ص ۳۶۱).

تصویر ۱۳: کران‌های سه طبقه. مأخذ: نگارنده

تصویر ۱۲: کران دو طبقه. مأخذ: نگارنده

است (شاطریان، ۱۳۸۷: ص ۳۸۲) و از داخل هیچ نوع ارتباطی وجود ندارد تنها ارتباط داخلی در کران مرحوم معتمد مشاهده می شود که پلکان داخلی، آستانه طبقه همکف را به زیر زمین (انبار) متصل می کند (رضوانی، ۱۳۷۸: ص ۴).

ابعاد کران‌ها به علت رعایت مسئله ایمنی و ایستایی آن‌ها نسبتاً کوچک است و در مواردی که نیاز به فضاهای بزرگ‌تری همانند مسجد و آغل بوده، در وسط کران‌ها، ستون‌های قطوری از خود سنگ تراشیده‌اند تا در ایستایی سقف‌ها دخیل باشند (بیری اسکویی، ۱۳۸۰: ص ۲۶).

عناصر درونی کران‌ها و روابط بین فضاها

به طوری که اشاره گردید کران‌ها عموماً دارای دو طبقه و در مواردی هم سه و یا چهار طبقه می‌باشند. عناصر معماری درون کران‌ها به دو صورت با کاربری مسکونی و کاربری عمومی شکل گرفته‌اند.

الف- فضای اصلی: که هم به صورت نشیمن و خواب و هم به صورت اطاق پذیرایی مورد استفاده قرار می‌گیرد. در برخی از کران‌ها محل خواب به صورت

تصویر ۱۴: فضای اصلی. مأخذ: نگارنده

سکویی سنگی و با ارتفاع نسبتاً کم و مفروش به گلیم و جاجیم در قسمتی از اطاق اصلی تعبیه گردیده و افراد خانواده بر روی آن می‌خوابند.

هنگام ورود به اکثر اطاق‌های اصلی در قسمت راست آن‌ها محلی مخصوص قرارگیری ظروف آب و شیر و لبنیات وجود دارد که جهت هدایت آب‌های زاید آن سوراخی به بیرون از کران کنده شده است. در دیوارهای جانبی طاقچه‌ها و رف‌هایی کنده شده که وسایلی نظیر چراغ و کتاب و آینه و ... در آن‌ها گذاشته می‌شود جهت نصب چراغ در برخی از کران‌ها گبره‌هایی از وسط سقف تعبیه شده است (تصویر ۱۴).

تصویر ۱۵: تنور داخل فضای اصلی. مأخذ: نگارنده

کف اطاق‌های اصلی توسط پالاس و گلیم و فرش‌های دستباف محلی مفروش گردیده است در اکثر اطاق‌های اصلی تنور نان پزی وجود دارد (تصویر ۱۵) که پیش از این علاوه بر طبخ، در زمستان‌ها نیز خاصیت گرمادهی داشته است ولی اکنون به علت استفاده ساکنین از نفت در گرمایش اطاق‌های اصلی تنورهای درونی از کار افتاده و جهت طبخ از تنورهای داخل مطبخ و یا از تنورهای خارج از کران‌ها استفاده می‌گردد و در نتیجه عدم ایجاد دود ناشی از

جلوگیری از ورود آب به محل نشیمن محل آستانا توسط دیواره کوتاه سنگی از بخش اصلی نشیمن جدا گردیده و کار شستشو در قسمتی از خود محل نشیمن انجام می‌گیرد. محل شستشو به صورت حوضچه سیمانی است که به آب لوله کشی روستا متصل می‌باشد و سوراخی به بیرون جهت دفع آب‌های زائد دارد (افتحی و دیگران، ۱۳۷۲: ص ۳۴).

د- مطبخ

معمولاً خارج از اطاق اصلی و در حوزه مجاور آن می‌باشد ولی در مواردی در کران اصلی نیز کار طبخ انجام می‌گیرد. کار طبخ در مطبخ‌ها نیز با استفاده از تنور انجام می‌گیرد.

ه- صندوق خانه (گزنه)

انبارهای کوچک درون کران می‌باشند که مایحتاج هفتگی خانوار از قبیل حبوبات گندم، جو و آرد در آن‌ها نگهداری می‌شود (افتحی و دیگران، ۱۳۷۲: ص ۳۵).

و- درب های ورودی

عمدتاً با توجه به سختی و محدودیت حفر با ارتفاع (۱/۶ - ۱/۵) متر و با عرض (۱/۳ - ۱) متر بوده

تصویر ۱۶: درب های ورودی آغل. مأخذ: نگارنده

تنور در داخل دیواره کران‌ها را سفیدکاری کرده‌اند. پیش از این سفیدکاری با خاک سفیدی که در محل موجود بوده انجام می‌گرفته است ولی در حال حاضر با گچی که از اسکو آورده می‌شود انجام می‌گیرد.

تنورها کلاً به صورت حفره‌هایی گرد می‌باشند که در کف سنگی کران‌ها حفر شده و اکثراً جهت تهویه دود ناشی از طبخ به حفره‌های قیفی شکل طبیعی منتهی می‌گردند (افتحی و دیگران، ۱۳۷۲: صص ۳۴-۳۳).

تقریباً همه خانه‌ها را با تیشه دستی کنده‌اند ولی چنان ظرافت و دقتی در ساختن دیوارها، طاقچه‌ها، جای درها و پنجره‌ها به کار برده‌اند که آدم گمان نمی‌کند روزی همه این فضاها پر بوده و آنها را با تکه تکه کردن سنگ، بوجود آورده‌اند. البته نوع سنگ‌ها خیلی سفت و ترد نیست آنقدر هم سخت و مقاوم هست که دیوارهای باریک تراشیده شده یا سقف خانه‌ها، تحمل بار چند طبقه روی هم و سنگینی خود کوه را بیاد بیاورد (ملکی، ۱۳۸۳، ص ۲).

ب- یوک یری

محل نسبتاً بزرگ و مسطحی در دیواره اطاق اصلی می‌باشد که جهت گذاشتن لحاف، تشک، جاجیم و البسه مورد استفاده قرار می‌گیرد و به وسیله پرده از فضای اصلی جدا می‌گردد (افتحی و دیگران، ۱۳۷۲: ص ۳۴).

ج- آستانا

قسمت ورودی هر کران در اصطلاح محلی آستانا نامیده شده و اصولاً به دو نوع مشاهده می‌گردد. در کران‌های بزرگ که محدودیت فضایی وجود ندارد گهگاهی به صورت فیلتر، ورودی جداگانه و شست و شوی ظروف و لباس و حتی خود اهالی خانه نیز در این قسمت انجام می‌گیرد ولی در کران‌های کوچکتر جهت

و جهت حفظ کران‌ها از ورود برف و باران حتی الامکان در داخل فضای دیوارها تعبیه گردیده اند و اکثراً از نوع چوب می‌باشد. در سال‌های اخیر تعداد بسیار کمی از آن‌ها تبدیل به آهنی شده اند (تصویر ۱۶) (افتحی و دیگران، ۱۳۷۲: ص ۳۶).

ز- پنجره‌ها

با توجه به افزایش قطر و ضخامت قسمت‌های پایین کران‌ها، نورگیرها در طبقات بالای کران‌ها قرار گرفته‌اند و هر فضایی دارای حداقل سطح نورگیری می‌باشد. جنس پنجره‌ها اکثراً چوبی بوده و اغلب به شکل چهار خانه و با قطعات کوچک می‌باشند. جهت جلوگیری از ورود برف و باران به درون فضاها، پنجره‌ها در داخل فضای دیوارها تعبیه گردیده اند (تصویر ۱۷) (افتحی و دیگران، ۱۳۷۲: ص ۳۶).

تصویر ۱۷: درب‌های ورودی آغل. مأخذ: نگارنده

ح- آبریزگاه‌ها

در کندوان به علت آهکی بودن نوع خاک و مشکلات دفع فاضلاب و همچنین به علت نیاز و مصرف فضولات انسانی، کندن چاه فاضلاب مرسوم نمی‌باشد از این رو آبریزگاه‌ها اکثراً در کنار معابر و در

خارج از کران‌های مسکونی قرار گرفته و به صورت اتاقکی دست‌ساز و دو طبقه می‌باشند که طبقه پایین به صورت انبار فضولات می‌باشد. برخی آبریزگاه‌ها دارای دو چاه می‌باشند که در صورت پر شدن یکی از آنها تا خشک شدن و استفاده از فضولات آن، از چاه دیگری استفاده می‌نمایند، این فضولات را با خاکستری که از تنورها به دست می‌آید مخلوط و خشک نموده و جهت تقویت خاک مزارع و باغات و رشد محصولات به صورت کود از آنها استفاده می‌نمایند. پیش از این، هر چند خانوار از یک آبریزگاه مشترک استفاده می‌نموده ولی در حال حاضر به علت هشدارهای خانه بهداشت هرکس مجبور به تعبیه آبریزگاه خصوصی در حریم کران خود گردیده است ولی به ندرت در محل‌هایی که محدودیت فضایی وجود دارد، آبریزگاهی مورد استفاده مشترک دو خانوار قرار می‌گیرد (تصویر ۱۸) (افتحی و دیگران، ۱۳۷۲: صص ۳۷ و ۳۶).

تصویر ۱۸: مقطع آبریزگاه
مأخذ: افتحی و دیگران، ۱۳۷۲: ص ۳۷

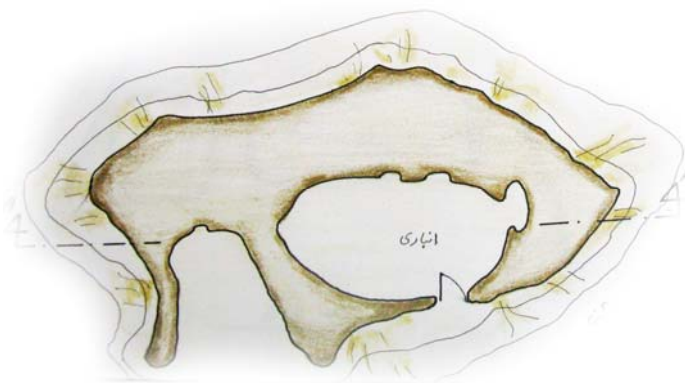
نمونه‌هایی از کران‌های مسکونی

۱- نمونه اول

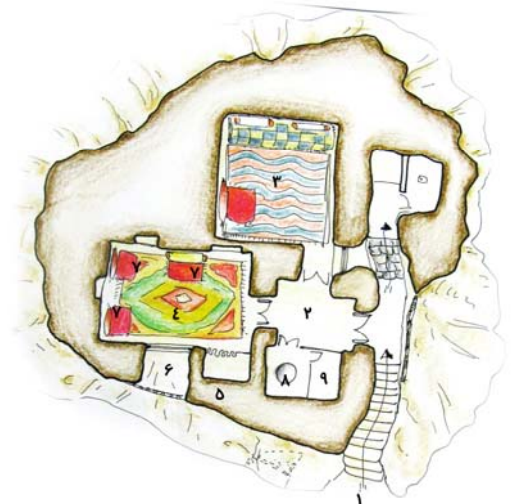

تصویر ۱۹: پلان طبقه همکف (آغل)

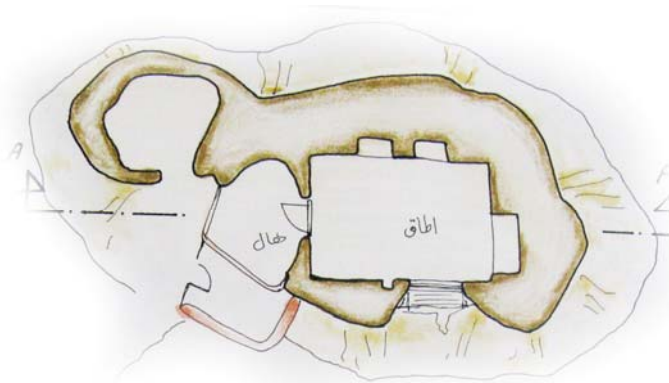
۲- نمونه دوم

تصویر ۲۱: پلان طبقه همکف (آغل)

تصویر ۲۰: پلان طبقه اول (مسکونی)
مأخذ تصاویر: افتتاحی و دیگران، ۱۳۷۲: ص ۳۸

تصویر ۲۲: پلان طبقه اول (مسکونی)

۱- پله ارتباطی	۶- بلکن
۲- آستانا	۷- رف (طاقچه)
۳- نشیمن	۸- مطبخ
۴- فضای اصلی	۹- حمام
۵- یوک یری	

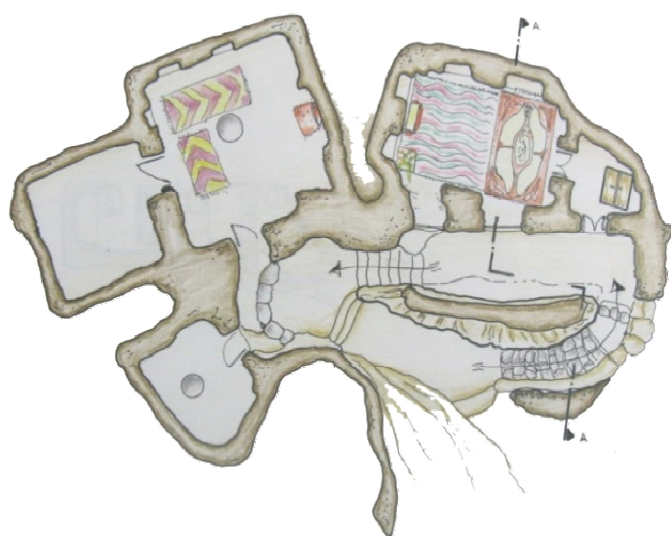

تصویر ۲۴: برش A-A

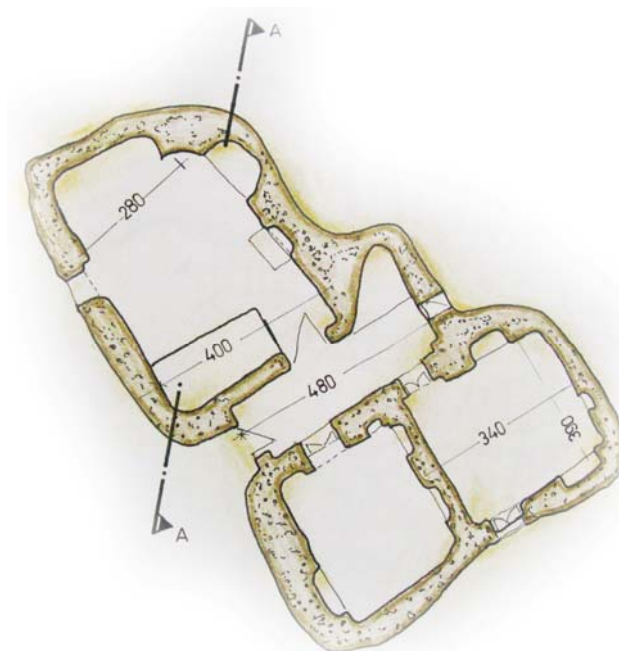

تصویر ۲۳: کرانی که پلان و مقطع آن نشان داده شده
مأخذ تصاویر: افتری و دیگران، ۱۳۷۲: ص ۳۸

۲- نمونه سوم

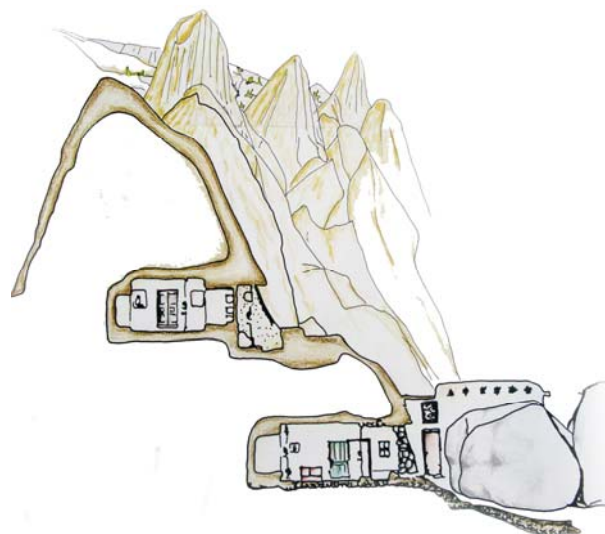
تصویر ۲۶: پلان طبقه اول (مسکونی)

تصویر ۲۵: پلان طبقه همکف (آغل)

تصویر ۲۸: نمایی از کران
مأخذ: نگارندگان

تصویر ۲۷: برش A-A
مأخذ تصاویر: افتتاحی و دیگران، ۱۳۷۲: ص ۳۸

می‌شوند و به رودخانه می‌ریزند (مجتهدزاده، ۲۵۳۵: ص ۱۵۳).

تصویر ۲۹: مسیر پیاده‌رو
مأخذ: نگارندگان

بررسی مسیرهای پیاده در روستای کندوان

کوچه‌های دهکده در حقیقت همان شیارهای ناشی از جریان تخریبی آب‌های جاری است. بر روی بعضی از این شیارها پله‌هایی از چوب ساخته‌اند تا رفت و آمد در آن ساده شود (تصویر ۲۹). پله‌های سنگی در فضاهای بیرون اغلب با ارتفاعات بسیار بلند ساخته شده و روستاییان بدون احساس ناراحتی از آن بالا و پایین می‌روند. راه‌های ارتباطی بین مخروطه‌ها بسیار باریک است ولی با این همه آنان در عبور و مرور از آنها احساس ناراحتی نمی‌کنند. گسل‌ها که مجموع بافت کندوان را به چند رشته تقسیم می‌کنند و در عین حال که از نظر سیمای ده لبه و حد تلقی می‌شوند، نقش هدایت فاضلاب و آب باران و برف را نیز بطرف رودخانه بعهدہ دارند و اغلب برف‌هایی که به پهنه کوه، بالای مجموعه مخروطه‌ها می‌نشیند از این گسل‌ها جاری

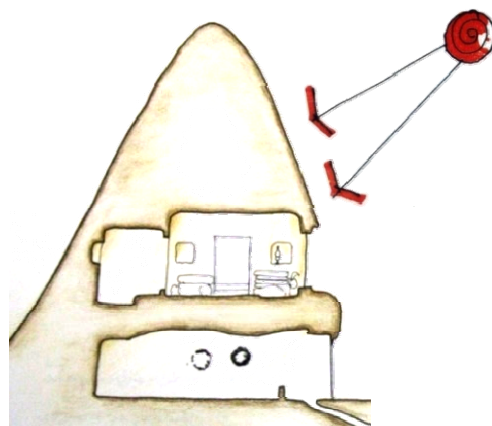
نتیجه گیری

با توجه به مطالعات بعمل آمده و نتایج آن کرانه‌های منطقه کندوان به عنوان عملکرد واحدهای مسکونی مطلوب بوده و از نظر اقلیمی شرایط مناسب برای ساکنین این منطقه را فراهم می‌نموده است، از جمله دلایل مناسب بودن کرانه‌ها به عنوان واحدهای مسکونی و تطابق آن با اقلیم منطقه می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:

۱- در سیر تکوین، دیواره‌های سست کرانه‌ها در اثر بارش فراوان و بادهای تند منطقه‌ای فرسایش یافته و از بین رفته‌اند و تنها قسمت‌های سخت سنگین توف آنها باقیمانده است جدار این کرانه‌ها (توف‌ها)، سخت بوده و به عنوان عایق عمل می‌نمایند به همین دلیل در تابستان خنک و در زمستان گرم می‌باشند.

۲- با توجه به اقلیم منطقه این سنگ‌ها از مقاومت بالایی برخوردار بوده از هر نوع گزند مصون می‌باشند.

۳- تبادل حرارتی نیز در این کرانه‌ها محسوس نمی‌باشد (تصویر ۳۰).

تصویر ۳۰: مسیر پیاده‌رو. مأخذ: نگارنده

۴- دیواره کرانه‌ها به دلیل حفره‌های طبیعی

موجود در این مخروط‌ها گویای این نکته است که ضمن بوجود آمدن این مجموعه، هوا یا گازهای موجود در داخل خمیره مخروط‌ها، آزاد شده و حفره‌هایی بصورت سوراخ‌های بزرگی بوجود آمده‌اند یا اینکه احتمال دارد که مواد سبک تری در داخل آنان وجود داشته که بتدریج در اثر عوارض و عوامل طبیعی از بین رفته‌اند و جای آنان بصورت حفره‌های بزرگی خالی باقی مانده است که در ایجاد روشنایی طبیعی و تهویه کرانه مؤثر می‌باشند.

۵- جهت قرارگیری کرانه‌ها که اکثراً رو به

جنوب می‌باشد و نحوه قرارگیری کرانه‌ها در کنار یکدیگر موجب شکسته شدن باد می‌گردد و قرارگیری در و پنجره‌ها در داخل فضای دیوار مانع از ورود برف و باران به داخل کرانه‌ها می‌شود.

۶- ساکنین منطقه کندوان با درک ایجاد منطقه

آسایش، منازل مسکونی خود را در طبقات اول و دوم احداث نموده و طبقه همکف را به آغل‌های خود اختصاص دادند.

۷- همچنین با اختصاص طبقه همکف یا زیرین

به عنوان آغل از گرمای این فضا که باعث گرم شدن منطقه مسکونی می‌شود نیز بهره‌مند می‌شوند.

۸- از دلایل دیگر مسکونی نبودن طبقات زیرین

عدم وجود نورگیرها در طبقات زیرین می‌باشد که این فضاها روشنایی لازم را نداشته و همچنین به دلیل عدم نورگیر بودن این فضاها دارای نم و رطوبت بسیار می‌باشند همچنین درون این فضاها رشد جلبک‌ها را نیز مشاهده می‌نماییم.

۹- چون مجموعه در بر شمالی ده واقع شده

است، سطوح مخروط‌ها بطور کامل از نور آفتاب

- افتتاحی، سبطی و شروانی تبار، ابراهیم و محمدرضا، فیروز، پروژه روستا، دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۲.
- بیری اسکوتی، بهزاد، پایان نامه کارشناسی ارشد (مجموعه توریستی کندوان)، دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی، شماره ۵۶۶۴، ۱۳۸۰.
- حاتمی، جواد، روستای صخره‌ای ایران میمند دهکده ای در ۳۷ کیلومتر شمال شرقی شهرستان شهر بابک استان کرمان، نشریه خراسان، ۱۳۸۰.
- رضوانی، عبدالصمد، کندوان (نمایش انطباق انسان با طبیعت)، نشریه رشد آموزش جغرافیا، ۱۳۷۸.
- شاطریان، رضا، اقلیم و معماری، چاپ نخست، صفحات ۳۸۴-۳۸۲، انتشارات سیمای دانش، تهران، ۱۳۸۷.
- کسمائی، مرتضی، اقلیم و معماری، چاپ نخست، صفحه ۱۶۴، انتشارات بازتاب، تهران، ۱۳۸۲.
- فرح، حبیب، کاپادوکیه - گورمه، نشریه جهانگردان شماره ۱۹، ۱۳۸۳.
- مجتهد زاده، غلامحسین، کندوان، مجله هنر و معماری جلد ۳۸-۳۷، سال هشتم، صفحات ۱۵۴-۱۴۹، ۱۳۵۳.
- مجتهدزاده، غلامحسین، طرح پژوهشی روستای گورمه، مجله هنر و معماری جلد ۳۸-۳۷، سال هشتم، صفحات ۱۵۸-۱۵۵، ۱۳۵۳.
- مقیمی اسکوتی، حمیدرضا، اسکو از ساحل دریاچه ارومیه تا قله سهند، چاپ نخست، صفحات ۶-۱۰، ۱۰۱-۱۰۰، ۳۶۱-۳۵۷، شهرداری اسکو، تبریز، ۱۳۸۵.
- www.auto.marketplace.ir, November 2010
- www.blofga.com, November 2010
- www.jamejamonline, November 2010
- www.mymandblogfa.com, November 2010

جنوب برخوردار است. باد معمولاً از جهت طول دره یعنی از جهت شرق و غرب می وزد. این عوامل در کل جهت نور طبیعی و جهت تهویه واحدهای مسکونی این روستا را نشان می دهد.

۱۰- بیشترین سطوح پنجره‌ها در سمت جنوبی کران‌ها واقع شده‌اند تا در طول روز کران‌ها از نور طبیعی و گرمای بیرون حداکثر استفاده را بنمایند در سمت شمالی هیچ گونه روزنه‌ای وجود ندارد.

۱۱- برای جلوگیری از نفوذ برف و باران به داخل کران‌ها آنها را درون دیوارها می سازند که خود در ایجاد عمق و سایه نیز کمک مؤثری می باشد.

۱۲- در کران‌های غربی روستا به دلیل آفتاب شدید ظهر در این ناحیه عمق فرو رفتگی‌ها را بیشتر نموده‌اند.

۱۳- در بعضی از این خانه‌ها (کران‌ها) علاوه بر اتاق‌ها، با دقت و حوصله، بالکن وسیع و کشیده‌ای نیز، جلو پنجره‌ها کنده و درست کرده‌اند. درها و پنجره‌های باریک به این بالکن‌ها باز می شوند. زنان با ذوق در قسمت‌هایی از این بالکن‌ها، گلدان‌های گل گذاشته اند و در مواقعی، بندی بر آنها کشیده و لباسهای رنگارنگ شان را بر روی آن پهن می کنند تا خشک شود. شکل این بالکن‌ها با هم متفاوت و متنوع بوده و بیشتر تابع شکل و فرم کوهی هستند که در آن کنده شدند و این تراس ها فقط در جبهه جنوبی دیده می شوند.

منابع و مأخذ

- احمدی ملکی، رحمان، خانه‌ها و بالکن‌ها بیشتر تابع شکل و فرم کوهی هستند که در آن کنده شده اند: روستا، شهر کندوان، نشریه پیام زمان، ۱۳۸۳.